

періодичних видань карикатури на ісламського пророка Мухаммада, що супроводжувала статтю про складнощі сучасної реалізації свободи слова навіть у країнах давньої демократії. Нагадаємо, що скандал у короткий час охопив усі країни Європи та мусульманського Сходу, призвів до дипломатичного демаршу цілого ряду посольств мусульманських країн, бойкоту данських товарів, а його наслідки час від часу проявляються і зараз, на кінець першого десятиліття XXI століття.

7. Вироблення світовою спільнотою об'єктивних оцінок стану толерантності міжконфесійних відносин, подолання настроїв прикрасити, пом'якшити реальний стан цих відносин, критичне ставлення до «дрімаючого» стану релігійної конфліктності. Масштабне резонансно-вибухове реагування у світі на здавалось би локальні вияви релігійної нетолерантності, налаштованість конфесійно поляризованих груп на вишукування релігійної складової навіть у подіях, далеких від міжконфесійних відносин – в культурі, спорті, туризмі тощо – засвідчує, що налагодження надійних толерантних відносин між конфесіями в світі, значною мірою – завдання на майбутнє.

Таким чином, завдання толерантизації міжконфесійних відносин як невід'ємної частина культури нового тисячоліття об'єктивно сприймається на сьогодні не лише як важливе у світовому і регіональному масштабі, але й, по-перше, безальтернативне, по-друге, складне і суперечливе, по-третє, поки що достатньо не забезпечене цілеспрямованою і практичною діяльністю світового співтовариства в умовах ескалації виявів нетолерантності між конфесіями, триваючої політизації релігійної сфери, різновекторної дії інших чинників – політичних, економічних, національних, духовних, що істотно ускладнюють здавалось би просту мету утвердження толерантності.

6. Європеїзація та сецесіоністські конфлікти у світі

Розгортання взаємодії національного й релігійного є одним з найбільш суттєвих феноменів, що творять історію народів від далекого минулого аж до сьогодні. Від писань апостолів та європейських найстарших літописів і до найсучасніших досліджень істориків, релігієзнавців, теологів, ця проблематика так чи інакше аналізується. Проте, хоч релігійні та зокрема міжконфесійні конфлікти, а також і конфлікти між носіями релігійних та нерелігійних переконань, зрозуміло, мають величезну історіографію, котра поповнюється сьогодні працями А.Колодного, Л.Филипович, В.Климова, А.Арістової, В.Єленського, М.Бабія та ін., досі релігієзнавці рідко артикулювали такий аспект, вияв та результат взаємодії національного та релігійного, як сецесіоністські конфлікти. Натомість, саме так можна кваліфікувати ряд

конфліктів, які виростили чи підживлювалися на релігійно-конфесійному ґрунті. Вивчення під даним кутом зору конфліктів з релігійно-конфесійними складовими є дуже важливим, адже виводить проблематику із емоційно переповненого, вразливого делікатного поля духу (за яким часом свідомо приховуються або затираються політичні складові) до раціонального та прагматичного правового поля, з його законодавчою базою, що може дозволити принаймні розпочати вирішення конфліктної ситуації.

Сецесіоністські конфлікти (від лат. «сецесія» - виділення, виокремлення) – це конфлікти, що виникають, коли в рамках якоїсь спільноти з тих чи інших причин певна її частина усвідомлює себе як іншу ідентичність, та відповідно намагається виокремитися з цієї спільноти. Хоча у вузькому значенні йшлося б про спроби виділення з однієї держави її частини, самопроголошеної окремою державою (згодом визнаною чи невизнаною світовим співтовариством), однак ширше може йтися і про аналогічні прагнення, які можуть задовольнитися більшою автономією, зокрема – культурною, а можуть і генерувати переформатування держав, перехід до іншої держави або під протекторат іншої держави (як, наприклад, було нещодавно у випадках конфлікту Грузії, Абхазії, Південної Осетії та Росії). «Пусковим механізмом» сецесіоністських процесів можуть бути різні причини, обставини, чинники, зокрема й – релігійні, конфесійні.

В низці європейських країн наявні ряд осередків сецесіоністських конфліктів, переважно перманентних, які час від часу з латентної форми переходять у відкрите протистояння. Постає внаслідок складних перипетій європейської історії, вони, проте, частково штучно роздмухуються деструктивними силами як всередині, так і ззовні держав розташування. Гарячими точками (або, як мінімум, проблемними місцями) є традиційно – Балкани, Ольстер, баскський регіон Іспанії, Придністров'я, Закарпаття (русини, румунські й угорські осередки), Крим та південно-східні райони України (колишнє Дике поле черезполосної колонізації).

Подібні проблемні місця й відповідні ситуації, що є спадком важкої історії багатьох народів, особливо тих, що століттями без власної державності перебували в складі інших держав, тепер є ще й гальмами на шляху тих з них, які нині прагнуть до євроінтеграції. Адже те чи інше позитивне вирішення сецесіоністських конфліктів є умовою інтеграції в Європейський Союз. Європейські науковці, серед яких є й дослідники з колишніх республік СРСР, здійснюють відповідні дослідження, на конкретних прикладах сецесіоністських конфліктів в Європі, аналізують, як вирішення або невирішення таких конфліктів відбиваються на євроінтеграційних процесах держав, де вони відбуваються [напр., Бруно Коппитерс и др. *Европеизация и разрешение конфликтов: конкретные исследования европейской периферии.* – М., 2005. – С. 11].

Щоправда, релігійно-конфесійні чинники сецесіоністських конфліктів не потрапили в поле спеціальної уваги, хоча серед авторів дослідження є,

зокрема, грузинський політолог Гія Нодія [Гиа Нодиа. Европеизация и (не)разрешение сецессионистских конфликтов // Там само. – С. 285-304]. Можливо, три роки тому, коли воно видавалося, ще не було відомо про участь в сецесіоністському конфлікті, зокрема, в південній Осетії, Московського Патріархату, який останніми роками спрямував туди священників, котрі називалися представниками закордонної РПЦ, аж до «роз конспірування» після входження в той регіон російських військ [Інтерв'ю зі священником Ніколомом Інасарідзе // <http://maidanua.org/static/mai/1218649800.html>].

Варто відзначити, що й у «старій» Європі (західноєвропейський регіон, де більшість країн входять в ЄС) існують – і то не лише жевріють, але й часом досі «горять» сутичками – подібні конфлікти (баски, ірландці, причому в останньому випадку присутні й релігійно-конфесійні аспекти). Європейці, на чийй ще досить свіжій пам'яті є криваві трагедії на Балканах, цієї задоволеної арени жорстких сецесіоністських конфліктів з виразною релігійною та конфесійно-церковною складовою, та чия генетична пам'ять вкарбувала важкий спадок таких конфліктів в минулому, болісно реагують на теперішні їх вияви, навіть помірні.

А останнім часом, попри сподівання на пригасання подібних конфліктів внаслідок глобалізаційних процесів, ситуація місцями тільки загострюється або принаймні переходить з латентної фази в активнішу: можливо, зокрема і внаслідок зворотної реакції на глобалізацію (наприклад, активізація шотландців з їх автономістськими, як мінімум, інтенціями). Виявилось, що проблеми вповні не реалізованої в макро-суспільному масштабі ідентичності, поки вони не вирішені, можуть відтворюватися через, здавалося б, вже переважно байдужі до цього покоління цілком секуляризованих та згідно космополітичних, принаймні в рамках Європи, її мешканців.

Отже, з одного боку, можна зрозуміти бажання європейського співтовариства не примножувати своїх існуючих проблем новими. Але, з іншого боку, навряд чи можна мати певність, що перебування країн з наявними або потенційними сецесіоністськими конфліктами поза, але поруч ЄС є набагато безпечнішим для останнього.

Так чи інакше, для держав, які донині страждають від колоніальної спадщини та підпадають постколоніальному тискові колишньої «метрополії», сецесіоністські конфлікти (особливо з релігійної складовою, коли сепаратистські настрої підсилюються відокремленням посередництвом інакшої релігії чи конфесії) складають суттєву небезпеку. Надто ж – ті з них, ініціатори та учасники яких прямо чи опосередковано симпатизують іншій, сусідній державності.

Крім того, у випадках, коли сецесіоністи наполягають на власній державності (як наприклад, русини в Україні), незрозуміло, чого чекати від того ж Європейського, зокрема, співтовариства. Маючи свої власні аналогічні «гарячі точки» (наприклад, Ольстер), воно надто вразливе до самої думки про можливість розширення ЄС через прийняття в нього держав, що мають такі

проблеми. У випадку з Туреччиною, ймовірно, переважають міркування іншого характеру, але та ж Хорватія поки що лише очікує на вступ, маючи для цього зобов'язання довіршити, зокрема, й проблеми наслідків сецесіоністських конфліктів. В цілому ж, схоже, європейське товариство часом не в змозі вповні адекватно співвіднести застосування демократичних принципів з практичним контекстом заплутаної історії сецесіоністських осередків, надто в країнах на маргінесі «старої» Європи..

Особливо це стосується ставлення держав ЄС до держав постколоніальних, котрі й досі потерпають від постколоніального впливу і тиску. У випадку пострадянського простору, зокрема держав – колишніх республік СРСР: спостерігачі й дослідники із країн ЄС потрапляють туди переважно лише останніми роками, і то не бачать ситуації по цілих країнах та в усіх сферах, а медійними каналами інформування про життя цих країн поки залишаються для ЄС здебільшого канали російські.

Частині колишніх радянських республік відносно пощастило. Так, в Прибалтійських країнах, які нетривалий час перебували у складі СРСР, частка росіян не була надто критичною та у своєму спротиві національним реформам у цих країнах не демонструвала виразних сецесіоністських прагнень, а конфесійно-церковні конфлікти, хоч і не без великої напруги, все ж вирішувалися (наприклад, в Естонії). Однак в інших країнах (Україна, Білорусь, Молдова) ситуація залишається складною.

Певне нерозуміння, зокрема також внаслідок недостатнього чи тенденційного (через російські ЗМІ) інформування, виявляється з боку європейського товариства і щодо іноетнічних частин тих держав, які за часи своєї імперської історії підкорили ті чи інші народи та включили їх у свої кордони в той чи інший спосіб (Татарстан, регіон Північного Кавказу).

Мусимо констатувати, що і досі знання в ЄС щодо історичних та сучасних проблем постколоніальних країн та автономій у складі інших держав, надто в такій заплутаній та делікатній сфері, як релігійна, залишаються далеко не повними. Втім, це є в першу чергу проблемою самих цих країн та народів, зокрема, з налагодження адекватного інформування міжнародної громадськості.

Залишаючи історикам дослідження вкоріненості на конкретній території тих чи інших сецесіоністів (а юристам – дослідження правомірності їх вимог), докладніше розглянемо на вітчизняному прикладі релігійно-конфесійні фактори генерації чи підтримки сецесіоністських конфліктів, як одному з досить типових прикладів для відповідної частини Європи. Оскільки кримська ситуація ускладнена в цьому контексті присутністю також і нехристиянського – мусульманського – чинника (що має частково іншу специфіку), зупинимось на показовому закарпатському конфлікті. Він відноситься до таких, котрі явно не пов'язані з виокремленням частини жителів як представників іншої національної ідентичності, що має іншу, власну державність, а тому, на

відміну від ситуації на сході України, являє собою приклад сецесіоністського конфлікту «в чистому вигляді».

Карпатський регіон України взагалі надає виразні, як для Східної Європи зокрема, зразки кореляції ідентичностей національно-культурних, політичних та релігійно-церковних. Етнічно-історичні особливості мешканців Підкарпаття, Карпат та Закарпаття, складаючи, як це характерно для багатьох європейських гірських та пригірських місцевостей, розмаїту мозаїку, не становлять, втім, проблеми для державної титульної нації та держави – там, де більшість населення належить до греко-католицької Церкви. Натомість, серед закарпатських русинів, де переважає вплив УПЦ МП, як у ХІХ столітті більш помітним було москвофільство, так і зараз активізувалися сепаратистські спроби, що мають ознаки сецесіоністського конфлікту. Що характерно: в місцях компактного проживання закарпатських греко-католиків (зокрема, Хустський клин) русинство як сепаратистське явище не є розповсюдженим; хоч і розмовляють тамтешні мешканці колоритною русинською говіркою, однак однозначно вважають себе українцями, а русинський рух – політичним [Ольга Недавня, Кирило Булкін, Богдана Недавня. Риси духовного (і не тільки) портрету Закарпаття у дзеркалі релігієзнавчого туризму // <http://uascientist.ning.com/profiles/blogs/risi-duhovnogo-i-ne-tilki>].

Звичайно, вивчення особливостей співвідношення та взаємовпливів національної та релігійно-конфесійної самоідентифікації потребує чималих зусиль багатьох дослідників – релігієзнавців та фахівців з інших суспільствознавчих наук. Схоже, що робити це доведеться, зокрема, вивчаючи й сецесіоністські конфлікти. Адже, на жаль, поки що державні органи, в чийй компетенції упереджувати дії сецесіоністів, які (дії) межують з порушенням українських та міжнародних законів, поки що не поспішають це робити достатньо рішуче для того, щоб організаторам порушень було неповідно.

Б'ють на сполох наразі – низка патріотичних організацій, громадські діячі, не оминають увагою й журналісти. Так, ВО «Свобода» висловило вимогу притягнути до кримінальної відповідальності організаторів проголошення «Підкарпатської Русі» (йдеться про «Європейський конгрес підкарпатських русинів» в Мукачеві, де 25 жовтня 2008 року було ухвалено Акт провозглашення возсозданія русинської государственности» та проголошено створення республіки «Підкарпатська Русь»). Цей, як наголошують свободівці, «нечувано нахабний акт», є черговою ланкою систематичних провокацій, керований з Кремля. «Ланцюг підривних дій» ВО Свобода виводить від «безкарної спроби проголошення т.зв. ПСУАРу, «параду мовних суверенітетів», епідемії встановлення монументів та символів чужих держав, безчинств промосковських угруповань у Криму тощо», що їх мета – «остаточний демонтаж Української держави» [Сепаратистський шабаш на Закарпатті. // Свобода. - №28, 2008 р. – С.1]. Однак, в даному разі свободівці не звернули увагу на те, що Головою сойму (парламенту) Підкарпатської Русі є священик УПЦ МП Дмитрій Сидор.

Прикладом іншого підходу – констатуючого, але констатуючого надто обмежено – є висвітлення закарпатських подій в популярній українській пресі. З одного боку, не замовчуються участь в них проросійських сил, в тому числі - молодіжної організації «Родина», яка мітингувала на підтримку русинського Конгресу. Але, з іншого боку - описуючи релігійно-церковну компоненту цих подій, відзначаючи, що «перед початком конгресу делегати провели молебень», згадуючи серед промоторів Подкарпатської Руси особу священника, журналіст, що проілюстрував статтю фотографією цього священника, чомусь не назвав, до якої конфесії той належить [Н.Воржевитин. Подкарпатские русины требуют автономии. // Вечерние вести. – № 2002, 2008. – С. 3]. Це тим паче незрозуміло, адже в газетні новини нерідко потрапляють як «герої» побутових злочинів та правопорушень «сектанти», сатаністи, релігійні меншини, інформацію про яких буває важко й роздобути. Необізнаністю чи неповороткістю кореспондентів цього не пояснити: якщо на чергову річницю листопадового захоплення Софії в Києві білими братчиками журналісти буквально полювали на релігієзнавців, щоб написати про колишніх лідерів «Білого братства» бодай щось, то справді актуальна інформація чомусь проходить обабіч їх уваги.

Громадський сайт «Майдан», що є не лише віртуальним Інтернет-ресурсом, одним з найбільших та найвідоміших від часів акції «Україна без Кучми», але також і спільнотою активістів, відслідковував черговий спалах русинства 2008 року ретельніше [Проблема ця увиразнилася ще якнайменше з 2002 р. – див.: Православна Церква України Московської юрисдикції стала повністю в підтримку русинського руху в Закарпатті // Релігійна панорама. - №5 (21), 2002. – С. 6; також С. 51]. Після повідомлень про «Європейський конгрес підкарпатських русинів» «Майдан» провів громадське розслідування, в якому не оминув увагою й участь в акції із задекларованими сецесіоністськими намірами священника Дмитра Сидора. Виявивши, що промотором останніх русинських подій був Петро Гелько [Прокляття Дмитрія Сидора // <http://www.maidanua.org/static/news/2007/1228463575.html>], безпосередній помічник отця Сидора в русинських справах й автор Інтернет-сайту проклять [http://www.bogakara.narod.ru - там прокльони насилаються, зокрема, на тих, хто, на думку автора сайту, заважає його з отцем Сидором русинській діяльності, в тому числі – на всю Службу безпеки України], «Майдан» зазначає: «Дивує позиція о.Сидора, який чудово знає пана П. Святий отець використовує його активність (несумісну з православ'ям, до речі), замість того, щоб допомогти очевидно хворій людині» [Політусинство виявилось маренням // <http://maidan.org.ua/static/news/2007/1227811646.html>].

Варто було б також констатувати, що навіть невіруючі люди можуть болісно реагувати на прокляття, особливо якщо їх автор співпрацює зі священником, й насилає їх начебто за перешкоджання спільній з цим священником діяльності. В цілому ж «Майдан» підкреслює жалюгідність діяльності самих русинських лідерів, й наголошує, що останніх

використовують російські політтехнологи [«Русинська оса» - 2 // <https://www.maidanua.org/static/news/2007/1228294403.html>].

Можливо, в даному разі справді йшлося про авантюру групи сепаратистів. Однак варто все ж таки враховувати, що сполучення політичного сепаратизму з духовною його підтримкою певною Церквою може бути особливо небезпечним. Навіть якщо в даному разі сецесіоністські наміри залишилися тільки намірами (1 грудня 2008 року ніякого «вступу в силу акту про незалежність» сепаратистів не відбулося, як і будь-якої їх підтримки місцевими закарпатцями), це не означає, що наступного разу не будуть застосовані більш ефективні технології, або що аналогічні зусилля не звернуться на більш «вдячний» контингент. Що ж стосується причетності до подібної діяльності священнослужителя, то його дії не мали б бути залишені без відповідної реакції не лише компетентних державних органів, але і його Церкви. Але її Предстоятель митрополит Володимир вважає, що поки діяльність отця Сидора «носить яскраво виражений політичний характер і прямо не зачіпає церковні питання, церква не буде виносити у цьому зв'язку якісь ухвали, бо ж політика не є сферою нашої компетенції» [Релігійна панорама. - №11 (97), 2008. – С. 8]. На таке відсторонення слушно звертають увагу релігієзнавці [Релігійна панорама. - №10 (96), 2008. – С. 8].

Показово, що, не дивлячись на те, що СБУ зрештою була відкрила на Д.Сидора кримінальну справу за статтею кримінального Кодексу України № 110 («за навмисні дії, скоєні з метою зміни території чи державних кордонів України.., а також за публічні заклики та поширення матеріалів із закликами здійснювати такі дії») [Релігійна панорама. – №12 (98), 2008. - С. 8], сепаратистська діяльність продовжується: Сойм Підкарпатських русинів звернувся до Урядів Росії і Чехії з проханням визнати незалежність русинської держави, і цей заклик видрукувала «Российская газета», Орган російського уряду [Релігійна панорама. – №12 (98), 2008. - С. 9]. З Росії (Фонду «Русский мир») фінансується діяльність отця Сидора [Відповідний документ надрукував портал «Закарпаття-он-лайн», див.: Релігійна панорама. - №11 (97), 2008. – С. 10-11]. В Росію останній їздить на консультації, Україну вважає «дурним гравцем», а русинів – у праві реалізуватися за її межами [Священики Церкви Московського Патріархату роздмухують феномен русинства у Закарпатті // Релігійна панорама. - №3 (90), 2008. – С. 3].

Отже, як бачимо, релігійна складова «сакралізує» сецесіоністські наміри, а тому робить їх особливо настирними, надто коли сецесіоністи тяжіють як до іншої держави, так і до її Церкви. Подібні сецесіоністські конфлікти є дуже проблемними як для внутрішнього розвитку держави, так і для входження держав, де є такі конфлікти, в коло Європейської Співдружності, оскільки для цього вимагається позитивне розв'язання прав людини та народу на самовизначення. Релігієзнавцям варто посилити увагу до досліджень історичних причин та сучасних виявів взаємозв'язку та взаємодії релігійно-конфесійної й національної ідентичності, зокрема і в контексті

сецесіоністських конфліктів, у сподіванні, що їх відповідні праці послужать експертним матеріалом для подальших рішень компетентних державних структур.

7. Релігійне підґрунтя міжнародного тероризму

Терористичні атаки, які вразили Нью-Йорк вересневим ранком у перший рік нового століття, не просто розмежували новітню історію на дві епохи: «перед» і «після». Вони в черговий раз трансформували саме розуміння глобалізації як макросвітового процесу, який – серед усього іншого – генерує новий тип ризиків: транстериторіальних, непередбачуваних, анонімних, ірраціональних і жахливо віктимних. Феномен міжнародного тероризму усвідомлюється як поліморфне, інтенсивно еволюціонуюче, багатofункціональне явище, чия природа глибоко вкорінена у протиріччя глобалізаційних процесів, а інституалізація терору – була віднесена до однієї з найнебезпечніших глобальних проблем сучасності.

Компаративний аналіз численних визначень тероризму, якими сповнений науковий, політичний і правовий дискурс (а за приблизними оцінками експертів, за останнє півстоліття було запропоновано понад 140 варіантів)⁶, свідчить, що до сутнісних рис цього явища здебільшого відносять: а) організоване, ідеологічно обґрунтоване та систематичне насильство (тероризм найчастіше і визначається саме «формою організованого насильства», причому насильства в його вузькому значенні як реального застосування сили або ж прямої загрози її застосування⁷ для завдання фізичної шкоди чи матеріальних збитків); б) наявність прямого і непрямого об'єктів нападу, розрив між безпосередніми жертвами та особами (групами, організаціями, інституціями), які є істинним об'єктом терористичного впливу, «безневинна» віктимність; в) відкрита чи латентна політична мотивація і спрямованість (тероризм аналізується переважно як форма політичного примусу чи шантажування державних або інших інституцій з метою задоволення висунутих терористами вимог); г) відносна малочисельність безпосередніх суб'єктів терористичного нападу (що слугує критерієм відмежування тероризму від інших форм політичної боротьби – воєн, національно-визвольних рухів, партизанської боротьби, політичних фронтів

⁶ Зарубіжний дослідник Алекс Шмід (Schmid A.) ще на початку 80-х років XX ст. виділив і порівняв не менше 109 розбіжних визначень тероризму (Див.: Schmid A. *Political Terrorism: A Research Guide to Concepts, Theories, Data Bases and Literature*. - N.Y., 1983). Підраховано, що відтоді їх число зросло приблизно на третину.

⁷ На відміну від вживання терміну «насильство» в широкому значенні, наприклад, як порушення прав людини, обмеження особистої свободи тощо.